

Славица АРСЕНИЈЕВИЋ
Београд

ПОКУШАЈ СИНТЕЗЕ НАЛАЗА ГВОЗДЕНОДОБ- НИХ АСТРАГАЛОИДНИХ ПОЈАСЕВА

Апстракт: Ниво истражености астрагалоидних појасева, као посебних видова гвозденодобне материјалне културе, још увек не пружа довољно података за коначне закључке. Уочене су релативно мале промене стилско-типолошких одлика ове врсте материјала, док је дуготрајност његове употребе хролошки процењена на период од преко 600 година последњег миленијума старе ере. Разлог вишевековне популарности астрагалоидних појасева свакако би требало тражити у социјалном контексту гвозденог доба централног и западног Балкана, обележеном одвијањем паралелних процеса: настајања већих племенских група и социјалних диференцијација.

Појасеви астрагалоидног типа, од примерака откривених при крају претходног столећа до најновијих налаза, представљани су у нашој археолошкој литератури узгредно, углавном у контексту са другим остацима материјалне културе, док им је посебна пажња ретко посвећивана. Данас, се ослањамо још увек на типолошко, хронолошко и етничко опредељење астрагалоидних појасева, које је извршено на основу проучавања материјала пронађеног до краја шездесетих година овога века¹. Незнатно увећан број налаза враћа нас на стару, недовољно исцрпљену тему о астрагалима и пружа могућност допуне пређашњих анализа.

Будући да обликом подсећа на астрагале, ова врста појасева је добила назив према речи грчког порекла (*αστράγαλος*, о) са значењем чланка, пршљена, глежња, пиљка, коцке.² Прављене од животињских пршљенова или изливане у металу (вештачки астрагали), ове, условно

¹ Ћ. Truhelka 1893; J. Brunšmid 1902; J. Todorović 1964; D. Božić 1982; D. Jacanović, A. Đorđević 1989-1990; D. Spasić 1992.

² S. Senc 1910, 130; N. Majnarić, D. Gorski 1960, 89.

речено, коцке коришћене су при проризању судбине и у игри коцкама. О томе сведоче примерци астрагала који потичу из рушевина Артемисиона у Ефесу (архајски слојеви светилишта), као и налази новца са представама игре коцкама испред косона појединих божанстава. Примена астрагала позната је у старој грчкој архитектури (стуб и епистил јонског стила), скулптури (огрлице на култним статуама) и занатству (остава накита из Артемидиног храма у Ефесу).³ Под истим називом, осим појасева о којима је реч, помиње се у литератури и друга врста праисторијских налаза, најчешће фибуле и наруквице.⁴

Чланковити или астрагалондни појасеви састављени су, од металних чланака изливених у облику астрагала (3 - 6) и копчи у виду плочица са једном великом, или више мањих петљи (3, 5). За вишеструко профилисане појасне чланке, међусобно спојене зглобним уметцима, везује се употреба бројних термина: калоте, испупчења (овална, полуовална), задебљања (кугlastа, полулоптаста), штапићи, шпшке, ребра, дугметасто крстолкич чланци, астрагални окови или аплике за појас. Спојни елементи овако пластично изведених делова појаса именовани су, такође, на више начина: ребра или међуребра (вертикална, хоризонтална, попречна), гредице, зглобови (правоугли) уметци и спојнице. Што се тиче копчи, без обзира на њихове типолошко-стилске одлике (правоугаоне, транезасте, пеукрашене, орнаментисане), у литератури се редовно наводе као завршне плочице са петљама, кружним плочастим додацима и дугметом. Саме петље, криволинијске форме, евентуално украшене, понекад се називају и испустима у виду полукружног прстена.⁵ Алке, постављане на палчије чланака или, пак, на такав начин да пролазе кроз њих, служиле су за повезивање појаса, што указује на могућност ивицања, односно, напни вања.

Изгледа да се континуитет астрагалондних појасева, као типичних облика материјалне културе гвозденог доба централног Балкана, може пратити током читаве друге половине завршног миленијума старе ере, на шта упућују налази чија се најранија појава везује за VI (предкелтска култура) а најпознија, за I столеће (келтска култура). Због тако дуготрајне

³ M. Vasić 1926-1927, 246-249.

⁴ J. Todorović 1972; D. Božič 1987; D. Jacanović, A. Đorđević 1989-1990; D. Spasić 1992.

⁵ J. Brunšmid 1902; D. Garašanin 1954; J. Todorović 1956, 1968; E. Spajić 1954, 1956, 1962; Z. Marić 1964-1965; A. Benac, B. Čović, 1957; B. Čović 1979, 1987; M. Kosorić 1960; R. Vasić 1973, 1980, 1989; M. Zotović 1982; D. Božič, 1982.

егзистенције тешко је говорити о њиховој територијалној распрострањености а не узети у обзир хронолошки фактор. У ширем смислу, издвојене су две групе налаза, при чему је старија заступљена на простору средње и северне Босне, западне Србије и северне Црне Горе, док је млађа сконцентрисана у панонско-подоунавским областима и ретко прелази линију Дунав–Сава према Бачкој и Банату, односно, Шумадији.

Као могуће претече астрагалондних појасева наводе се двојна и тројна дугмад или бронзане појасне аплике (окови) из VII столећа ст. е. (Осово, Госиња планина),⁶ облици карактеристични за гласначку културу – фаза IVc-1. Приближно истовремене, или нешто млађе од ових дугмади, бронзане шипке у виду астрагала са ушицама за нашивање, устаповљене у средњодалматинској групи (фаза IV), можда би се могле довести у везу са овим појасевима. Међутим, њихова спорадична појава (Груде, Горица, Вашаровине и Заградине), ограничена на Ливањско поље, пре би говорила о одсуству астрагалондних појасева у оквиру средњодалматинске групе. Свакако, ван ове теме остало би питање привезака са изгледом астрагала, било да они потичу из гласначке културе (Кличеве) или из средњодалматинске групе (Вашаровине).⁷

Анализа се односи искључиво на публиковани материјал, праћен непотпуним подацима о условима налаза и димензијама, те је због ове врсте ограничења, реч о покушају синтезе. Она обухвата четрдесетак наших локалитета од којих најбројнији потичу са територије Срема и источне Славоније (карта 1).

Најстарији астрагалондни појасеви јављају се средином, или најкаспије, у другој половини VI столећа ст. е., што би одговарало млађој фази старијег гвозденог доба и хоризонту такозваних кнежевских гробова. Везани су превасходно за гласначку културу, у мањој мери за средњобосанску, и групу Доња Долина–Сански Мост, док је нешто каснија варијанта заступљена у сремској и даљској културној групи.

У представнике гласначке културе, опредељене најпре у фазу Va, а затим у фазу IVc-2,⁸ спадају налази са локалитета: Арарева громила, Црвене Локве, Пилатовићи, Крива Река и Готовуша (карта 1).

Арарева громила се сматра најмлађом кнежевском гробницом у оквиру читаве серије гласначких тумула јер потиче из друге половине VI

⁶ A. Benac, B. Čović 1957; B. Čović 1976, 1987; R. Vasić 1989.

⁷ B. Čović 1987; O. Žižić 1979.

⁸ A. Benac, B. Čović 1957; B. Čović 1987.

столећа пре н. е. Гроб 1. са остацима ницинерације, садржавао је прилоге без трагова дејства ватре: метални делови одеће, накит, шлем коринтског типа, појединости из тоалетног прибора и два мања пехара. Осим керамичких посуда и ћилибарске огрлице, сви остали прилози су од бронзе: 12 фибула, 4 игле, 7 наруквица, неколико перли и привезака, 15 калотних дугмади (токе), 2 ажуриране плочице, 1 копча и 86 чланака астрагалоидног појаса. Овакво прилагање, код којег у мушком гробу претежу облици женског накита, објашњава се посебним значајем, функцијом опроштајног или супститутивног дара.⁹ Араревски појас (сл. 1) има очувану дужину од 1 m и, према реконструкцији Ђ. Трухелке, две плочице са по шест привезака на крајевима. При посматрању ове реконструкције, као и у односу на досадашња навођења делова појасне копче, намеће се неопходност корекције: завршним правоугаоним плочицама са пет петљи, чини се, више би одговарао низ од по пет привезака, са већим или мањим бројем украсних додатака у виду карика.

Непотпун примерак астрагалоидног појаса, откривен још далеке 1890. године у Црвеним Локвама код Читлука остао је непознат због одсуства ближих података, те је прикључен овој групи захваљујући поузданој временској и територијалној идентификацији, односно сличности са налазом из Арареве громиле¹⁰. Преко педесет астрагалоидних чланака пронађено је у женском скелетном гробу 2 у Пилатовићима код Ужичке Пожеге, заједно са правоугаоном тропетљастом копчом и дугметастим елементом за прикопчавање (сл. 2). У поређењу са осталим кнежевским хумкама у западној Србији, ова монументална гробница најближа је гласничкој култури.¹¹ Из скелетног гроба хумке VII у Кривој Реци код Чајетине потиче око 50 чланака астрагалоидног појаса, две правоугаоне плочице са зракасто-чворастим завршецима и дугметастим елементом обликованим у истом стилу (сл. 3).¹² Неколико чланака у облику астрагала из тумула II у Готовуши код Пљеваља (сл. 4) приписано је трећој фази сахрањивања, што одговара завршетку VI или почетку V столећа старе ере. И.

⁹ Ђ. Truhelka 1890, 68; 1893, 79–80, сл. 51; A. Benac. B. Čović 1957, 20–21, T.XXXX/4; B. Čović 1976, 160–163.

¹⁰ Ђ. Truhelka 1893, 80.

¹¹ M. Zotović 1979, 31–45, T.I–II, 1985, 91, T.XXXII/10; R. Vasić 1989, 106; M. Jevtić 1990, 58.

¹² D. Garašanin, 1967, 47, сл. 16; R. Vasić 1973, T.X/7; 1977, T.XXIX/2; M. Zotović 1985, 28, 72–73, T.XIX/4; M. Jevtić 1990, 51.

понућ осталих гробних прилога од бронзе, стаклене пасте и керамике, могли би се везати за налазе гласничког типа.¹³

Приближно истом раздобљу припадају и појединачни налази астрагала из области које су суседне гласничком културном кругу, из ареала средњобосанске (фаза IV) и групе Доња Долина–Сански Мост (фаза IIc). Са локалитета Под код Бугојна познат је само један фрагментовани примерак (сл. 5).¹⁴ Судећи према подацима Ђ. Трухелке, Доња Долина је у односу на претходни средњобосански локалитет знатно богатија овом врстом материјала, који је због извесне временске разлике подељен у две посебне групе, заступљене случајним налазима са некропола (53), односно, из гробова локализованих на гредама.¹⁵

Старија група, изложена утицајима гласничке културе током трајања фазе Доња Долина–Сански Мост IIa-c (700–360. г. старе ере), заступљена је са девет фрагментованих астрагалоидних чланака откривених у гробу 8 са греде И. Стигичевића (сл. 6). Уз остале прилоге из овог скелетног гроба, на основу гласничког типа фибула са троугаоном и неправилно четвртастом ногом, опредељени су у фазу Доња Долина–Сански Мост IIc и, према З. Марићу, датовани између 500. и 400 г. ст. е. За исту фазу везани су и примерци са некропола (сл. 7–9), али су као нешто познији стављени у хронолошки оквир 400–300. г. ст. е., у који З. Марић убраја и два делимично очувана низа од по четири астрагалоидна чланка, премда се они уклапају већ у фазу Доња Долина–Сански Мост IIIa, чије је трајање ограничено између 360. и 250. г. ст. е.¹⁶ Млађој групи, подложној утицајима келтске културе од фазе Доња Долина–Сански Мост IIIa, припадају фрагментарни појасни делови из гробова 7 са греде И. Шокића (сл. 10) и 43 са греде М. Петровића млађег (сл. 11). Због присуства ранолатенских фибула и кашљичастих перли од стаклене пасте у овим скелетним гробовима, претпоставља се њихова хронолошка синхроност са млађом фазом сремске групе, што би одговарало средини или другој половини IV столећа ст. е.¹⁷ Поред поменутих астрагалоидних чланака (сл. 7, 12) у случајне налазе спадају и три појасне копче, од којих су две једнопетљастог (сл. 9) а једна тропетљастог типа (сл. 8).

Гласничкој групи требало би прикључити и недубликовани материјал из Русановића (тумул I, гроб I). Реч је о два астрагалоидна чланка кон-

¹³ В. Čović 1967, 35–37, Т. II/25.

¹⁴ В. Čović 1987, 499, сл. 28/15.

¹⁵ Ђ. Truhelka 1904, 101, 112, 128–129, 149–150; T.L/27, T.LX/11–12, T.LXXV/13, T.LXXXI/43, 45, сл. 96.

¹⁶ З. Marić 1964, 40–44; T.XIV/20–24, 26–29, T.XVII/20–21.

¹⁷ R. Vasić, 1989, 107.

статована у контексту са фибулама чупастог и пао чарастог типа,¹⁸ што их свакако датује у VI столеће ст. е., могуће у његову другу половину. Помињу се и у старој литератури (Русаповић И. Г. непубл. шив. 11399 и 11400) као примерци са три перле, премда је на слици приказан низ од четири калоте¹⁹.

На основу изложеног материјала, искључујући позивије примерке из Доње Долине, рекло би се да су астрагалоидни појасеви VI столећа ст. е. састављени од три (Пилатовићи, Крива Река) или четири (Арарева громила, Доња Долина) чланка у виду кружних испупчења са хоризонталним спојницама, и плочастих копча правоугаоног облика, са петљастим додацима. Спојни елементи разликују се према изгледу својих завршетака, који су чворасте (Пилатовићи, Доња Долина, Готовуша) или угласте (Арарева громила, Крива Река, Доња Долина). Код копча стандардна је правоугаона форма плочице, док број петљи варира између три (Пилатовићи) и пет (Арарева громила), или се уместо њих јављају зракасто-чворасте завршници, допуњени дугметом у истом стилу (Крива Река). Њихово украшавање, судећи према једном једином податку који пружа примерак из Арареве громице, било је сведено искључиво на копчу, на чијим петљама су висећи вишечлани привесци. Као најближе паралеле овом нашем типу астрагалоидних појасева из VI столећа ст. е. могу се навести слични налази из северне и средње Албаније, везани за културни комплекс Гласница–Мати²⁰.

Даљи развој халштатских астрагалоидних појасева може се пратити првенствено на налазима сремске културне групе, у којој су честа појава током V и на почетку IV столећа ст. е. Попут фибула типа чертоза, лучних фибула са правоугаоном ногом, перли од стаклене пасте и ћилибара, и других облика предкелтске материјалне културе, везани су за рану фазу сремске групе и хоризонт IV старијег гвозденог доба Србије. Приближно истовремени, премда малобројнији, астрагалоидни појасеви представници су даљске групе (позна фаза), коју са сремском групом, поред територијалног суседства и блиских паралела у металу, повезује и изложеност утицајима гласничке културе.²¹ Ова врста појасева, најчешће заступљена и у претходном периоду (хоризонт III), сада је распрострањена на подручју Срема (Адашевци, Шид, Сремска Митровица I, Кузмин, Јарак, Никинци и Доњи

¹⁸ F. Fiala 1899, 8.

¹⁹ N. Lucentini 81. sl. 3, 35: Захваљујем др Р. Васићу који ми је указао на овај важан податак.

²⁰ S. Islami, H. Ceka 1964, 135, T.XV/8; F. Prendi 1975, 123–125, T.VI/15.

²¹ R. Vasić 1979, 1987, 1989.

Петровци).²² Мачве (Узвеће, Шабац) и источне Славоније (Вучедол, Вуковар, Винковци, Сотин, Нови Јанковци).²³

Прелазни облик између гласначког и сремског типа астрагалоидних појасева, према Р. Васићу, представљао би баношторски примерак, чије је временско и културно опредељење отежано због одсуства директних аналогја. Око тридесет чланака у виду астрагала из Баноштора са северних падина Фрушке горе, очуваних у целини или фрагментованих, са мањим варијацијама у облику, димензијама и броју саставних делова, нађено је у гробу заједно са неколико фибула, игала са дискоидним главама, паруквица и алки. Сви гробни прилози израђени су од бронзе. Први низ чланака (8 или 9) састављен је од шест главних и једног спојног елемента (сл. 13), док други низ (21 или 22) има по три наизменична хоризонтална зглоба између пет кугластих делова (сл. 14). Ова специфичност баношторских астрагалоидних чланака, чини се, ипак не доприноси разјашњењу питања њиховог везивања за један, односно, два појаса. Свакако је привлачнија могућност да су ове различите варијанте чланака укомпоноване у само један астрагалоидни појас. На основу анализе фибула, за које је утврђено да су гласначког типа, датовани су у завршетак VI и почетак V столећа ст. е. и приписани сремској групи, премда нису констатовани у контексту налаза типичних за ову културу. С обзиром на тумачења да је генеза сремске групе тесно повезана са утицајима, чак и миграцијама из ареала гласначке културе,²⁴ астрагалоидни појасеви би се такође могли навести као манифестне потврде овог процеса. Довођење у везу са гласначким материјалом и поређење начина украшавања игала са дискоидним главама које имају хоризонталне урезе сличне онима на међучланцима астрагалоидних појасева, ишло би у прилог закључку о баношторском примерку као посебној, гласначко-сремској варијанти. Извесне разлике у начину постављања алки за повезивање појаса, као и недостатак директних паралела у гласначким и сремским облицима, указују на вероватноћу постојања прелазне форме пре појаве устаљеног типа астрагалоидног појаса.²⁵ Баношторске астрагале

²² У периоду од 1962. г., према евиденцији Археолошког музеја у Загребу, реч је о 18 локалитета.

²³ Овде није убројан један астрагалоидни појас очуван у целини, који се налази у будимештанском Немzeti музеју, будући да је место налаза остало непознато. Помиње се у тексту као „новосадски“ примерак јер је извесно да је то место његовог откупа.

²⁴ R. Vasić 1987, 357; 1989, 107.

²⁵ R. Vasić 1989, 107-109.

(сл. 13 и 14) и појединачни налаз из Земуна (сл. 30б) повезује формална типолошка сличност, али их раздваја већа хронолошка удаљеност, будући да овај последњи потиче вероватно из касног латена.

Изгледа да се сремски тип астрагалондних појасева није појавио пре V столења ст. е., те је у односу на гласнички тип нешто познији, али, судећи према томе што се одржао у непрекидној употреби до I столења ст. е., и дуготрајнији. Сремско-даљска група обухвата астрагалондне појасеве који су очувани у целини (Вучедол, Никишци) или делимично (Адашевици, Сремска Митровица, Шабац, Узвеће), као и појединачне налазе од неколико чланака (Кузмин, Нови Јанковци, Доњи Петровци) до само једног фрагмента (Вуковар, Винковци, Сотип, Шид, Јарак).

У вучедолском скелетном гробу, уз фибуле типа чертоза, делове накита од стаклене насте, мача и неколико гвоздених копаља, откривен је и један бронзани појас, састављен од 102 астрагалондна чланка, са очуваном дужином од 1,3 m (сл. 15). Спојеви астрагала украшени су хоризонталним урезима. Копче у виду правоугаоних плочица, димензија 5,6 × 1,3 cm, са ивицама декорисаним низовима ирафираних троуглова, завршавају се трима петљама²⁶. Бронзани појас из Никишаца код Руме, очуваних димензија 64,5 × 5,9 cm и састављен од 81 астрагалондног чланка, наводи се у литератури без података о контексту налаза. Показује једноставност у обради како самих чланака постављених у низу од по четири и њихових саставака, тако и делимично очуваних копчи тропетљастог типа (сл. 16). Ни на једном од елемената овог појаса, према М. Гарашанину датованог у фазу III гвозденог доба Србије, нису уочљиви додатни декоративни детаљи.²⁷ Непотпуно бронзани појас из Адашеваца код Шида, у чијем саставу је очувано 46 чланака у виду астрагала и једна копча са три петље, налази се у Природно-историјском музеју у Бечу (сл. 17). Заједно са три бронзане фибуле типа чертоза са самострелом, од којих су две фрагментоване, и два гвоздена копаља, у оквиру скелетног гроба констатовани су ови појасни делови који својим обликом, једноставношћу и одсуством декорације, подсећају на претходне, из Никишаца.²⁸

У близини скелетних гробова (3, 4, 5) са некрополе, лоциране крај остатата средњовековног насеља у Шацу, наишло се на два фрагментова-

²⁶ J. Brunšmid 1902, 68–71, sl. 24; Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, 1962, 272; M. Guštin 1977, sl. 4/6.

²⁷ D. Garašanin 1954, 78, T.L/2; 1967, 36; M. Garašanin 1973, 513, T.117/1.

²⁸ M. Hoernes 1901, 281–282, sl. 55; J. Brunšmid 1902, 72; Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini 1962, 272; R. Vasić 1970, T.XIV/56, 1977, T.LIII/6; 1989, 106.

на астрагалоидна појаса, чертоза фибулу, гвоздено копље, огрлицу од ћилибара и две керамичке посуде. За појасеве се наводи приближно исти број чланака (48 и 49) и две копче које су припадале само једноме од њих (сл. 18). На наличју сваког чланка и копче постављене су по три ушице за повезивање појаса. Копче тропетљастог типа украшене су комбинацијом двеју техника - урезивањем и убадањем. Урезане линије красе петље, док су тачкасти убоди распоређени дуж ивица плочица и по њиховом средишту, где праве облик ромбова и кружића.²⁹ Немогућност прецизног рашчлањења свих појасних делова у смислу њихове компактне припадности једној, или двама целинама, доводи у сумњу давнашњу констатацију да су у питању два појаса. Овој сумњи у прилог ишао би управо укупан број чланака, довољних за формирање једног астрагалоидног појаса, као и њихов истоветни облик. Са локалитета Узвеће у Мачви потиче 36 бронзаних чланака у виду астрагала, дугачких 5.6 cm груписаних по четири у низу. Копче су типично сремског типа, са три петље. Међучланци су украшени хоризонталним урезима. Иста техника примењена је и на копчама, с тим што се као орнаменти на петљама јављају зарези, док су на правоугаоним плочицама они комбиновани са концентричним кружићима (сл. 19).³⁰

Око 70 бронзаних астрагалоидних чланака, откривених на локалитету Фабрика тавина код Сремске Митровице, налази се у Археолошком музеју Заграда (сл. 20). Претпоставља се и да гробни налаз смештен у будимпештанском Немзети Музеју (сл. 21) потиче са истог локалитета, премда нема поузданих података, већ само индиција на основу сличног начина украшавања лукова чертоза фибула, заступљених у оба случаја. Митровачки, астрагалоидни појас са обе копче и једном кариком пронађен је у гробу, уз златну огрлицу и две бронзане фибуле типа чертоза. Бронзани чланци, дугачки 5.5 cm и распоређени у низове од по четири примерка, имају на доњем делу ушице за причвршћивање или нанизавање, док су копче уобичајеног, тропетљастог типа. Налаз отворене карике интересантан је у том смислу што, уколико заиста припада појасу, указује на начин његовог закопчавања. Можда су отвореним карикама спајане полукружне петље, постављене на оба краја појаса, као што је могуће, имајући у виду примерак из Арареве громиле, и да су ушице са завршних чланака у низу служиле за качење привезака или других украса.³¹

²⁹ M. Vasiljević 1977, 170–172, sl. 4/4; R. Vasić, 1977, T.LII/10.

³⁰ R. Vasić 1989, 110, sl. 2/1.

³¹ J. Brunšmid 1902, 75–77, sl. 37; M. Garašanin 1973, 513; M. Guštin, B. Teržan, 1975, 193–194, sl. 3.

Гробна целина из Мађарске састоји се од једног непотпуног астрагалонидног појаса, две фрагментоване фибуле, вероватно чертоза типа, и делова једне огрлице, комбиноване од зрна ћилибара и стаклене пасте. Појас чини 13 читавих и два оштећена астрагала, дужине 5,4 cm и уобичајеног низа од по четири чланака, са спојним елементима који су украшени хоризонталним урезима. Овај појас, попут примерака из Узвећа и Новог Сада, условно се ставља у исти хоризонт са налазима из Адашеваца, Вучедола и Сремске Митровице (Фабрика тапана), управо захваљујући сличним украсима дуж лука чертоза фибула, у виду хоризонталних уреза.³² У будимпештанском Немzeti Музеју чува се и један читав астрагалонидни појас дужине 98 cm, купљен 1907. у Новом Саду, али без регистрованог места налаза (сл. 22). Састављен је од 85 чланака, дугачких 5,8 cm и распоређених по четири у низу, и од копчи у облику правоугаоних плочица са трима завршним петљама. Међучланци су украшени хоризонталним, а петље, од којих су две оштећене, косим урезима. Условно хронолошко опредељење „новосадског“ појаса, попут примерка из Узвећа, у другу половину V или почетак IV столећа ст. е., засновано је на аналогијама из Сремске Митровице, Шапца и Беремеца у Мађарској.³³

Из скелетног гроба у Кузмицу код Сремске Митровице потиче 16 појасних чланака, сребрна лучна фибула и делови огрлице од стаклене пасте. Садржај гробне целине из Нових Јанковаца код Винковаца, чине две фибуле, од којих је једна чертоза, а друга средњолатенског типа, неколико зрна од жуте стаклене пасте и 11 астрагалонидних чланака, дужине 5,4 cm. Само четири чланака ове врсте, дугачких 5,7 cm, нађено је у Доњим Петровцима код Руме. Налазима из Кузмина, Нових Јанковаца и Доњих Петроваца, према Бруншмиду, заједничка је сличност са вучедолским примерком. Захваљујући истом аутору познати су и локалитети где је констатован само по један астрагалонидни чланак: Вуковар, Винковци, Сотин, Шид и Јарак³⁴ (карта I).

Сремски и даљски тип астрагалонидних појасева, везан за V и делимично почетак IV столећа ст. е., лако је препознатљив захваљујући устаљеном броју и облику, како самих чланака (низ од четири кружна испупчећа), тако и њихових спојних делова (хоризонтални са угластим завршецима) и копчи у виду правоугаоних плочица са три петље. За раз-

³² R. Vasić 1977, T.LIV/7; 1989, 106, 110–112.

³³ R. Vasić 1989, 110, sl. 2/2.

³⁴ J. Brunšmid 1902, 71–73.

лику од гласничког типа који показује типично одсуство декоративности, осим примерка из Арареве громиле са висећим привесцима, код сремског и даљског типа преовлађују украшени астрагалоидни појасеви. Од овог обичаја изузимају се једино појасеви из Никшица и Адашеваца, на којима нема трагова орнаментисања. Док су на међучланцима редовно заступљени хоризонтални урези, украшавање копчи варпра како у погледу технике, тако и при избору мотива. На петљама, које су ретко без украса, јављају се искључиво урезане косе и кратке линије, зарези (Шабац, Узвеће, „Нови Сад“). Правоугаоне завршне плочице махом су све декорисане, било само урезивањем (Вучедол, Узвеће) или у комбинацији са тачкастим убодима (Шабац). Што се тиче мотива, омиљесу троуглови (Вучедол), концентрични кружићи (Узвеће) и ромбови комбиновани са кружићима (Шабац).

Каснохалштатски налази из гробних целина подунавских области суседне Мађарске представљају најближе паралеле нашем истовременом типу астрагалоидних појасева. Потичу са локалитета Беременд 1, Százard–Gerenyáspusztá, Velemszentvid, Kósd 7, Regöly i Lengyel, уз напомену да су последња два дала претежно латенски материјал. У халштатском хоризонту западне Мађарске заступљени су астрагалоидни појасеви састављени од копчи тропетљастог типа и од три или четири чланка у низу, који се одликују већом пластичношћу у односу на латенске облике. Најбољи пример у том смислу је локалитет Беременд, где су у скелетном гробу 1, уз бронзане фибуле типа чертоза, перле од стаклене пасте, ћилибара и сребра, пронађени 101 неоштећен, и 30 фрагментованих астрагалоидних чланака, као и копча са три петље. Угласте спојнице између чланака, дугачких 6 cm, а широких 1.3 cm, украшене су хоризонталним урезима, док се дуж ивица правоугаоних плочица (димензија 6,3×2,7 cm) и петљи налазе кратки зарези, у истој техници.³⁵

Каснохалштатске астрагалоидне појасеве смеђују латенски облици од средине, или, најкасније, током друге половине IV столећа ст. е., што документује већ третирана млађа група фрагментованих налаза из Доње Долине (сл. 8 - 12). Почетне фазе келтског периода на нашем поднебљу обележене су већим, општим сличностима материјалних култура Скордиска и Тауриска и мањим разликама у њиховим појединостима. Разлике се манифестују, између осталог, у заступљености код источне групе Келта искључиво астрагалоидног типа, а плетеног типа појаса код западне групе.³⁶

³⁵ E. Jerem 1973, 66–69, 77–80, sl. 5/8a-b.

³⁶ D. Božič, 1987, 895.

О постојању оваквог обичаја током III столећа ст. е. код прве групе сведоче славонски појасеви из латенске некрополе у Осијеку, који се сматра западним граничним подручјем Скордијска.

У сваком седмом гробу, према подацима Е. Спајића, од преко педесет гробова са ове некрополе, смештене на локалитету Доњи град у Осијеку, констатован је материјал астрагалоидног типа било у делимично очуваном (4, 9, 22, 26), или сасвим фрагментованом стању (16, 43).³⁷ Издвојен је у две посебне групе на основу разлика у облику копчи и броју појасних чланака. Прва група показује одлике наслеђене из старијег гвозденог доба: састав од 4 чланка, хоризонталних спојница угластих ивица и украшених дубоко урезаним линијама, завршних правоугаоних плочица са три петље и истом врстом орнаментa. Репрезентују је налази из гробова 9 (сл. 23) и 22, где су у сличном контексту, уз фибуле средњолатенског типа, пронађени: 41 чланак и обе копче у првом, а 33 чланка и једна копча у другом случају. Осим што су на исти начин обликовани и декорисани, ови примерци су и сличних димензија: дужина појасних чланака износи око 6 cm, док је величина копчи $5,5 \times 1,5$ cm. Друга група појасева у односу на прву разликује се по томе што има мањи број астрагалоидних чланака, по три у шизу, копчу са једном петљом и дугметом и попречне спојнице украшене плитко урезаним цртама. Сами чланци дугачки су око 3,5 cm, док копче, чије димензије износе $4,5 \times 1,7$ cm, немају украсне детаље. Њеке представнике, који потичу из гробова 4 и 26 (сл. 25 и 26), чини 40, односно 37 астрагалоидних чланака и две једнопетљасте копче, од којих је једна оштећена. Што се тиче појединачних налаза из гробова 16 и 43 (један или три чланка, остаци једне копче), због фрагментарности немогуће им је одредити припадност некој од ових двеју група астрагалоидних појасева. Успостављајући хронологију за ову врсту материјала током млађег гвозденог доба, Д. Божич је установио два типа у југословенском Подунављу, при чему је старијем дао назив појасеви типа Осијек. Разликујући у оквиру типа Осијек ранију (са тропетљастом копчом) и познију варијанту (са једнопетљастом копчом), он прву (гроб 22) датује у ступањ Београд 1 (латен В2), а другу (гроб 26 и 9) ставља на почетак ступиња Београд 2 (латен С).³⁸

Изглед астрагалоидних појасева млађег гвозденог доба познат је захваљујући каснолатенским облицима који потичу већином са локалите-

³⁷ Е. Spajić, 1954, 10, 13–14, Т. II/11, Т. IV/26; 1956, 47–53; 1962, 37–38, 48, 53, Т. XIII/2.

³⁸ Д. Božić 1982, 52, сл. 3/21.

та из Београда (Карабурма, Роспи Ђуприја, Земун) и његове околине (Сурчин, Нови Бановци, Сурдук, Кушиново), у мањој мери из српског Подунавља, а спорадично у Шумадији и источној Славонији (карта 1). Подручје ушћа Велике Мораве и Млаве у Дунав дало је три локалитета (Костолац–Острово, Стари Костолац–Чаир, Дубравица–Орашје), док су шумадијске и источнославонске области репрезентоване само по једним налазиштем (Цветановац–Љиг, Даљ). Осим делимично очуваних појасева, којима недостаје једна (Карабурма, Роспи Ђуприја, Сурчин) или две копче (Костолац–Острово), сви остали налази сведени су на појединачне фрагментоване чланке у виду астрагала. Приказ латенског материјала разликује се од каснохалштатског због лошије очуваности, мањег броја налаза и расположивих оскуднијих података.

Захваљујући, пре свега, најсолидније очуваним примерцима са београдских некропола на Карабурми (гроб 15, сл. 27) и Роспи Ђуприји (гроб 2, сл. 28), које су биле у континуираној употреби од I до III столећа старе е., као и налазу из Сурчина (хумка, сл. 29), могућа је реконструкција изгледа астрагалондног појаса.³⁹

Дакле, латенски тип астрагалондних појасева састоји се од чланака распоређених по четири у низу, спојених кратким хоризонталним умцима, и од копчи са једном петљом. Чланци су у виду полуовалних испупчења, а дужина им варира између 4,8 и 5,8 cm. Сваки појас има две на исти начин обликоване копче, од којих се једна разликује само по дугмету фиксираном на завршетак петље помоћу штапићастиг елемента⁴⁰. Копче су у облику правоугаоне плочице ојачаних ивица на горњој, и са четири ушице на доњој страни, уз још два кружна додатка удубљена по средини и завршну звонолику петљу. Украшавање, сведено на спојне делове чланка, вршено је урезивањем или, према неким наводима, жљебљењем. Поред мањег броја налаза без икаквог украса (Земун – обала Дунава, сл. 30 а-б)⁴¹, постоје две варијанте у оквиру декоративно обрађеног типа астрагалондних појасева, чије су разлике засноване на избору начина приказа истог мотива, у литератури означеног као зарез, линија или црта. За прву варијанту карактеристични су коси зарези (Карабурма, Роспи Ђуприја⁴², Сурчин, Сурдук,

³⁹ J. Todorović 1956, 36, sl. 7, 7a, 8, 12; 1964, 45-47, T.I/1a-b, 5, 6; 1972, 68-69, 88, T.VI/2; 1975, 111, sl. 82; J. Brunšmid 1902, 71, sl. 30; D. Garašanin 1967, 37; M. Garašanin 1973, 513, 533.

⁴⁰ D. Božič 1982, 47, sl. 3/1, 4/1, 6/1.

⁴¹ J. Todorović 1971, 89-93, T.XLI/6; T.XLII/5, 6, 10, 11; T.XLIII/4,9.

⁴² J. Todorović 1972, 68, T.VI/2, T.XLV/5; 1956, 36, sl. 7, 7a, 8, 12.

Нови Бановци, Далъ.⁴³ Цветановац–Љиг,⁴⁴ Костолац⁴⁵ – сл. 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34 и 35), а за другу хоризонталне линије (Дубравица–Орашје,⁴⁶ сл. 36).

Обе варијанте заступљене су на само два локалитета, премда у неједнако сразмерном односу: већина међучланака из Земуна украшена је косим зарезима (сл. 37), док у орнаментници примеркака из Старог Костолаца преовлађују хоризонталне линије (сл. 38). Издвојени као носиоци посебне варијанте каснолатенских астрагалоидних појасева типа Београд,⁴⁷ ова два локалитета заиста показују одређене специфичности. Земун–обала Дунава, с обзиром на изглед спојних елемената, обједињује све три варијанте астрагалоидних чланака: најбројнију, орнаментисану косим зарезима (сл. 37), нешто мање бројну, без украса (сл. 30а-б) и изузетну, са урезаним хоризонталним линијама (сл. 39).

Локалитет Стари Костолац–Чаир, према Д. Спасић, дао је две групе астрагалоидних чланака, различитих по пластичности, димензијама и украсним детаљима. Првој групи приписује се већа пластичност и ширина појасних чланака, са дужим попречним спојницама декорисаним претежно хоризонталним линијама, а изузетно косим зарезима (сл. 40). Другу групу, скоро тракастог изгледа, карактерише мања пластичност и ужи чланци, са ширим умецима, на којима су урезани коси зарези (сл. 41).⁴⁸ Овакво груписање, међутим, не чини се у потпуности оправданим, будући да 33 фрагментована појасна чланка, уместо наведених разлика у пластичности и димензијама, показују ништа друго до неједнако стање очуваности (сл. 42). Неуверљивом се чини и констатација о заступљености две дужине, што подразумева састав од два и од четири астрагала. Прихватљиви део закључка односи се на поделу костолачких палаза према стилским карактеристикама и мањим варијацијама у ширини спојница. С обзиром на чињеницу да су сви до сада пронађени примерци израђени од бронзе, куриозитет представља један гвоздени костолачки чланак у облику астрагала, украшен косим зарезима (сл. 43). Занимљиво је да и једна од три фрагментоване копче има концентричне кружиће (сл. 44)⁴⁹ као украсни детаљ, иначе

⁴³ J. Brunšmid 1902, 71–73, sl. 30; J. Todorović, 1964, T.I/6; Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini 1962, 273; D. Božić 1982, sl. 3/2-6, 19–20.

⁴⁴ R. Vasić 1980, 166–167, T.II/10.

⁴⁵ M. Kosorić 1960, 197–198, sl. 1.

⁴⁶ D. Jacanović, A. Đorđević, 1989–1990, 30, T.LXXXVII/3–5.

⁴⁷ D. Božić 1982, 47, sl. 3/7–16, 6/8.

⁴⁸ D. Spasić 1992, 10–11, T.II/1-23, III/1–10.

⁴⁹ D. Spasić 1992, 10, T.III/4, 13.

својствен каснохалитатском сремском типу астрагалоидних појасева, пре свега мачванској варијанти (Узвеће, сл. 19), док су латенске копче, као што је познато, по обичају неукрашене.

Појединачни појасни чланци констатовани су у Цветановцу (Љиг, сл. 34), Сурдуку (Стара Пазова, сл. 31), Купинову (Рума) и Даљу (Осијек, сл. 33), док за Нове Бановце (Стара Пазова, сл. 32) постоје две информације, од којих једна указује на 29 фрагмената, а друга на само три.⁵⁰ Присуство ове врсте материјала регистровано је и на локалитетима Гомолава - Хртковци и Вршац-Ат, али без приложених података о самим налазима. Астрагалоидни чланци који потичу из групе гробнице на Гомолави чине, између осталог, садржај гроба 54, датованог у фазу VIb-с и период трајања насеља Скордиска.⁵¹ У вршачком гробу са спаљеним остацима и накитом као искључивим прилогом (фибуле средњолатенског типа, гривне, огрлице – све од бронзе, изузев једне нарукнице од сребрног лима) нађени су и делови астрагалоидног појаса.⁵²

У новије време било је покушаја прецизнијег датовања астрагалоидних појасева из млађег гвозденог доба, при чему је евидентна тежња ка њиховом везивању за каснолатенску етапу. Гроб 2 са Роспи Ђуприје, према Д. Гарашанин оцењен као каснолатенски, Ј. Тодоровић је најпре определио у Lt II, а затим у III столећу ст. е. На исти начин поступио је и са гробом 15 на Карабурми, који је према мишљењу Б. Јовановића каснолатенски. Хумку из Сурчина ставио је Ј. Тодоровић у На D, а појединачне налазе из Земунa у нешто дужи временски распон, између На D и Lt A-D. Давно још М. Косорић је, попут М. Гарашанина, приписала Lt II хумку са локалитета Костолац - Острво, док је много касније Д. Божич датује у Lt D и ступањ Београд 3, узевши у обзир аналогиче из гробова на Карабурми за бојни пож и маказе. Фрагментовани астрагалоидни чланак са спојницом украшеном косим зарезима, пронађен у Цветановцу код Лјига, уз остале разновремене бронзане прилоге (фибуле, стрелице тзв. скитског типа), према Р. Васићу, ишао би најраније у III столеће ст. е.⁵³

Све ове налазе Д. Божич наводи као каснолатенске, везујући их за свој ступањ Београд 3 и поредећи их са примерцима у западној Мађарској

⁵⁰ J. Brunšmid 1902, 73; R. Vasić 1980, 166–167, T.II/10; D. Božič 1982, 50, napomena 37.

⁵¹ N. Tasić 1974, 262, 266.

⁵² B. Jovanović 1974, 303.

⁵³ D. Garašanin, 1958-1959, 21; J. Todorović, 1956, 36, 62; 1967, 200; 1971, 89-93; 1972, 86, 88; 1974, 241; 1975, 168, napomena 15; M. Garašanin, 1973, 513, 533; M. Kosorić, 1960, 198; R. Vasić, 1980, 166-167; D. Božič, 1982, 49.

(Regöly, Lengyel, Szárazd, Dunaszekcső) и Моравској (Staré Hradisko), где су спорадична појава. У односу на стилско-типолошке одлике, овај аутор разликује три типа астрагалоидних појасева: Осијек, који је нешто старији од типова Београд и Dunaszekcső, истовремених представника ступња Београд 3.⁵⁴ Први и трећи тип показују сличност у облику копче без кружних плочица, али и разлике у погледу броја чланака у саставу појаса (3-4, 5-6) и украсних детаља на спојницама (хоризонталне линије, коси зарези). Појасевима типа Београд својствене су копче са кружним плочастим додацима и по 4 чланка у низу, обе декоративне варијанте, исто колико и могућност одсуства украса, што најбоље документују земунски налази (сл. 30, 37, 39).

Судећи према стилским одликама, нашем латенском типу астрагалоидних појасева најближи су аналогни примерци из подунавских предела Мађарске, код којих су заступљене две варијанте: уобичајена, са урезаним косим зарезима, и ређа, без орнамента. За разлику од наших појасева, одликују се мањом пластичношћу и ширином чланка, а њиховим већим бројем, пет или шест у низу. Они потичу са две врсте локалитета, од којих су једни представници келтских насеља, као Regöly и Lengyel, док су други везани за келтске некрополе - Kósd и Dunaszekcső.⁵⁵ Овој аналогној групи вероватно би се могли прикључити и истовремени појединачни налази из Моравске (Staré Hradisko) и Румуније (Зпридава).⁵⁶

Питање етнокултурне атрибуције гвозденоподобних астрагалоидних појасева још увек није разрешено. Већина аутора сматра да су били у општој употреби код староседелачког становништва током V и IV столећа ст. е., имајући притом у виду илirsка племена централног Балкана, од којих су их касније преузели Келти, пре свега Скордисци, због њихових естетских квалитета и практичних предности.⁵⁷ Овакво становиште зановано је на чињеници да су најранији астрагалоидни појасеви констатовани управо у оквиру илirsког културног инвентара. Међутим, с обзиром да су бројнији налази на панонском, него на балканском подручју, односно, у јужној Панонији и на територији Скордиска, има и мишљења да их није оправдано тумачити искључиво илirsком компонентом, већ равноправно и ознаком Панона, чак доказом трговачких и других контаката, заједничког живљења и током позног латенског периода⁵⁸. Остала је усамљена најстарија прет-

⁵⁴ D. Božič, 1982, 48, 52.

⁵⁵ E. Jerem, 1973, 78-79; M. Szabo, 1971, 59-60; P.-M. Duval, 1977, 152, sl. 156.

⁵⁶ J. Meduna, 1961, 5, T.III/1.2; I.H. Crişan, 1978, 155-158.

⁵⁷ J. Todorović 1964, 45, 47; 1972, 68, 88; 1974, 18, 40; M. Garašanin 1973, 513, 533.

⁵⁸ B. Jovanović 1973, 16; 1974, 303.

поставка о утицају јужне традиције и евентуалном грчком пореклу ове врсте материјала. Суд времена није издржао ни првобитни закључак да су астрагалоидни појасеви представљали саставни део војничке опреме, иначе базирани на довођењу у везу са ратничким гробовима⁵⁹. Наиме, за оружје приписано гробовима у Вучедолу, Вуковару и Адашевцима, не би се могло са сигурношћу рећи како је ту доспело, будући да увек постоји могућност случајности упада.

Првобитна употреба астрагалоидних појасева везује се за старобалканско племе Аутаријата захваљујући хронолошком приоритету налаза који потичу са територије Босне и западне Србије. Претпоставља се да су из изворних области пренети у северније пределе, где су још пре доласка келтских племена, у V и IV столећу ст. е. били увелико одомаћени. Код илпирских племена током старијег гвозденог доба, према неким ауторима, могућа су оба вида заступљености, у склопу мушке војничке опреме и женске ношње. Међутим, преузети од Келта, нарочито Скордиска, астрагалоидни појасеви били су коришћени у млађем гвозденом добу искључиво као део женског накита⁶⁰. У новије време, пак, све више се потврђује чињеница да се астрагалоидни појасеви неоправдано доводе у везу са војничким гробовима, будући да у њима преовлађују поједини облици женског накита, док ретко присуство оружја није доказано због непоузданих података. Стога се и тежи оповргавању још давно настале претпоставке о мушкој употреби астрагалоидних појасева и, у том смислу, оправдању могућности да представљају стандардни део женске пошње.⁶¹

Током постојања од пола миленијума, чак и дуже, астрагалоидни појасеви варирали су у погледу изгледа копчи, декоративних детаља спојних елемената и броја појасних чланака. Како су то незнатне промене, типолошко-стилске карактеристике немају одлучујућу улогу при решавању хронолошких питања. Уколико се узму у обзир и истовремена егзистенција појединих типова, могућност да понеки водећи облици никад у потпуности не излазе из употребе и уз одсуство добро датованих и затворених целина, стиче се утисак ода је немогуће прецизније утврђивања стилско-типолошког, а самим тим и хронолошког развоја, од већ учињеног.

Подаци о димензијама, премда не увек исцрпни, такође иду у прилог мишљењу да ова врста појасева представља пре део женског накита, него

⁵⁹ J. Brunšmid 1902, 69-73.

⁶⁰ J. Todorović 1964, 45, 47; 1972, 61; 1974, 18, 40.

⁶¹ D. Božić 1982, 54.

што би могла да задовољи потребе војника у качeњу оружја или других делова опреме. С обзиром на дуготрајност и невелике типолошке промене, реч је, чини се, о стандардном облику женског накита који се преноси генерацијски, те као такав, у извесној мери канонизован, није био подложен пролазним модним трендовима. Када се ово доведе у везу са подацима који се односе на територијалну распрострањеност астрагалондних појасева (централни Балкан и источна Панонија), етно-културну припадност њених корисника (Илири, Панони, Келти), време прве појаве (касни халштат) и престанка употребе (крај старе ере), намеће се закључак да су њиме свој струк украшавале најпре жене староседелачких, а затим келтских племена, посебно Скордиска. Имајући у виду ограничену територијалну заступљеност, паралелно присуство келтских војника и најамника домородачког порекла, као и постојање мешовитих бракова, јер мало је вероватно да су сви келтски ратници водили своје породице са собом – питамо се: нису ли каснохалштатске и латенске астрагалондне појасеве носиле, попут чувара традиције у немирним временима, подједнако Илирке и Панонке, одржавајући тако столећима и несвесно своје етничко обележје? И да ли је у том случају реч о келтском преузимању популарног облика појаса, традиционално илирског или панонског типа, или су га можда Скордисцима донеле у мразу супруге аутохтоног порекла?

AN ATTEMPT OF A SYNTHETIC APPROACH TO THE FINDS OF IRON-AGE ASTRAGALOID BELTS

S u m m a r y

A peculiarity of Iron-Age astragaloid belts, the typological and stylistic analysis of which was carried out more than thirty years ago, is in that their use can be observed over the period from the sixth to first centuries BC. This paper deals with the published Hallstatt and La Tène material from 38 domestic sites. Having in mind the long-term use of such belts, their typological and stylistic features do not seem to be very sensitive in terms of chronology, so the classification has been based on the existing chronological assessments.

To the older, Late Hallstatt type of astragaloid belts, occurring in the territory of central and northern Bosnia, western Serbia and northern Montenegro, belong the finds related to the Glasinac, Srem and Dalj groups. The Glasinac group belts are characterized by having three or four astragaloid joints and a three- or five-hoop clasp, with the decoration reduced to pendants attached to hoops. Analogies are to be found in Albania, within the Glasinac-Mati cultural complex. The Srem and Dalj

types commonly have four joints and invariable three-loop ending of the clasp. There predominate examples with ornaments executed in several techniques and a wider range of motifs. Parallels are concentrated in Danubian Hungary.

The younger, La Tène group of astragaloid belts, occurring in the Pannonian and Danubian regions and only rarely crossing the Danube-Sava line towards Bačka, Banat and [umadija, comprises the Slavonian (Osijek) and Serbian (Belgrade, the Danube basin, [umadija) types, characterized by three or four joints in the form of an astragal and a one-hoop clasp. Besides the specimens decorated in the technique of engraving and with the favoured motif of oblique and horizontal lines, examples lacking any decoration also occur. Numerous analogies can be found in western Hungary, and sporadic in Morava.

The appearance of astragaloid belts in the middle or the latter half of the sixth century BC immediately precedes that of so-called princely tombs, which manifest the peak of power of tribal aristocracies. This interval of a few decades between the appearance of astragaloid belts and that of princely tombs seems to have been sufficient for the process of the rise of tribal aristocracy to culminate in the of individuals enjoying special social status. Viewed within a broader, social, context, and a narrower one, in terms of certain aesthetic and practical qualities, the use of astragaloid belts may be interpreted in the following way: during the Late Hallstatt period aristocratic women adorned themselves with them, whereas La Tène forms already reached other strata of the society.

Having in mind the long use of astragaloid belts in a delimited area comprising the central Balkans and the Pannonian-Danubian regions (including sites in western Hungary), and their only sporadic occurrence beyond this area (Albania, Morava), perhaps they may be ethnically associated with the Illyrian and Pannonian women, and to a much lesser extent with those of Celtic origin.

БИБЛИОГРАФИЈА

Венас А., Čović В.

1957 *Glasinac 2*, Sarajevo.

Божих Д.

1982 *Каснолатински астрагални појасеви изиша Београд*, Старица н.с. XXXII.

Brunšmid J.

1902 *Predhistorijski predmeti iz srijemske županije*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva n.s. VI, Zagreb.

Čović В.

1961 *Donja Dolina*, Inventaria Archeologica Jugoslavica Y 21-30.

1967 *Nalazi iz tumula u Gotovuši (Pljevlja)*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla.

1979 *Kneževski grobovi glasinačkog područja*, Naučni skup, Beograd.

1983 *Grupa Donja Dolina-Sanski Most*, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, željezno doba, Sarajevo, 232-286.

1983a *Srednjobosanska grupa*, PJZ V, željezno doba, Sarajevo, 481-528.

1983b *Glasinačka kultura*, PJZ V, željezno doba, Sarajevo, 575-643.

Duval P-M.

1977 *Les Celtes*, Paris.

Fiala F.

1893 *Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac im Jahre 1892*, Wiss. Mitt. Bosn. Herc. I.

1899 *Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac im Jahre 1896*, Wiss. Mitt. Bosn. Herc. VI.

Garašanin D.

1954 *Каталоџ меџала*. Народни музеј Београд, Праисторија I, Београд.

1967 *Miscellanea Illyrica II, Илири у хашишатау Србије*, Зборник Народног музеја V, Београд.

1967a *Miscellanea Illyrica II, Ражана, Криви Река и гласиначки комплекс*, Зборник Народног музеја V, Београд.

Гарашанин М.

1973 *Праисторија на тџлу Србије*, Београд.

Guštin M., Teržan B.

1975 *Malenškova gomila v Novem Mestu*, Arheološki vestnik 26, Ljubljana.

Hunyady I.

1942 *Die Kelten im Karpatenbecken*, Budapest.

Islami S., Ceka H.

1964 *Nouvelles données sur l'antiquité illyrienne en Albanie*, Studia Albanica 1, Tirana.

Јацановић Д., Ђорђевић А.

1984-1990 *Вишеслојно праисторијско налазиште „Ораује“ у Дубравици*. Виминациум 4-5. Пожаревац.

Jerem E.

1973 *Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien, Späteisenzeitliche Grabfunde von Beremend*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 25, Budapest.

Јевтић М.

1990 *Сџарије гвоздено доба у западној Србији и Меџолији*, Господарин сребра, Београд, 51-60.

Јовановић Б.

1973 *Синџидунум и градови Скордиска*, Годишњак града Београда XX, Београд

1974 *Mlade гвоздено доба*, Праисторија Vojvodine, Novi Sad.

Косорич М.

1960 *Хумка код Косџолца*, Старинар XI.

1976 *Kulturni, etnički i hronološki problemi ilirskih nekropola Podrinja*, Diss. Mon. SADJ XVIII, Beograd.

Lucentini N.

1981 *Sulla cronologia della necropoli di Glasinac nell'età del ferro*, Studi di protoistoria adriatica 1, Quaderni di cultura materiale 2, Roma.

Marić Z.

1964 *Donja Dolina*, Glasnik Zemaljskog muzeja (A) n.s. XIX, Sarajevo.

Meduna J.

1961 *Staré Hradisko*, Brno.

Палавестра А.

1984 *Кнежевски гробови сџаријеџ гвозденоџ доба на централном Балкану*, Београд.

Pandžić–Majnarić N.

1970 *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci.

1973 *Kasnodolenski keltski grobovi iz Sotina*, Vjesnik Arheološkog muzeja, Zagreb.

Prendi F.

1975 *Un aperçu sur la civilisation de la première période du fer en Albanie*, Iliria III, Tirana.

Spajić E.

1954 *Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osiječki zbornik IV, Osijek.

1956 *Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osiječki zbornik V, Osijek.

1962 *Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osiječki zbornik VIII, Osijek.

Спашић Д.

1992 *Случајни налази келтског порекла са локалитетима „ Чаур “ у Сџаром Косџолоцу*, Viminacium 7, Пожаревац.

Szabó M.

1971 *The Celtic Heritage in Hungary*, Budapest

Tasić N.

1974 *Starije gvozdeno doba Vojvodine*, Praistorija Vojvodine, Novi Sad, 257-276.

Teržan B.

1977 *Keltske študije*, Brežice

Todorović J.

1956 *Праисторијска некропола на Росџи Ђуџрији код Београда*, Гласник музеја града Београда III.

1964 *Ein Betrag zur stilistischen und zeitlichen Bestimmung der astragaloiden Gürtel in Jugoslawien*, Archaeologia Iugoslavica V, Beograd.

1964a *Ilirski elementi u materijalnoj kulturi Skordiska*, Materijali SADI 1.

1968 *Kelti i jugoistočnoj Evropi*, Beograd.

1971 *Katalog praistorijskih metalnih predmeta*, Muzej grada Beograda, Beograd.

1972 *Praistorijska Karaburma I, nekropola mladeg gvozdenog doba*, Beograd.

1974 *Skordisci, istorija i kultura*, Monumenta archaeologica 2, Novi Sad – Beograd.

1975 *Die Ethnogenese der Skordischer*, Alba Regia 14, Székesfehérvár.

Truhelka B.

1893 *Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, Wiss. Mitt. Bosn. Herc. I, Wien.

1904 *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina*, Wiss. Mitt. Bosn. Herc. IX, Wien.

Васић Р.

1971 *Нека њиџњања хронологије сџаријеџ џвозденоџ доба северноџ Балкана*, Старинар п.с. XXII.

1973 *Kulturne grupe starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji*, Arheološki institut. Posebna izdanja 12, Beograd.

1977 *The Chronology of the Early Iron Age in the Socialist Republic of Serbia*, British Archaeological Reports S 31, Oxford.

1979 *О хронологији сџаријеџ ѓвозденоџ доба у Србији*. Старинар н.с. XXVIII-XXIX.

1980 *Белешке о сџаријеџ ѓвозденом добу у Србији*. Старинар н.с. XXXI.

1981 *О почетеџку сџаријеџ ѓвозденоџ доба у Србији*. Старинар н.с. XXXII.

1988 *Нове белешке о сџаријеџ ѓвозденом добу у Србији*. Старинар н.с. XXXIX, Београд

1989 *Jedan prilog proučavanju sremske grupe*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH. XXVII. Sarajevo.

Васиљевић М.

1976 *Налази сџаријеџ ѓвозденоџ доба у Шапцу*. Старинар н.с. XXVIII, Београд.

Vinski-Gasparini K.

1973 *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Monografije 1, Filozofski fakultet Zadar. Zadar.

1983 *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*. Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Sarajevo.

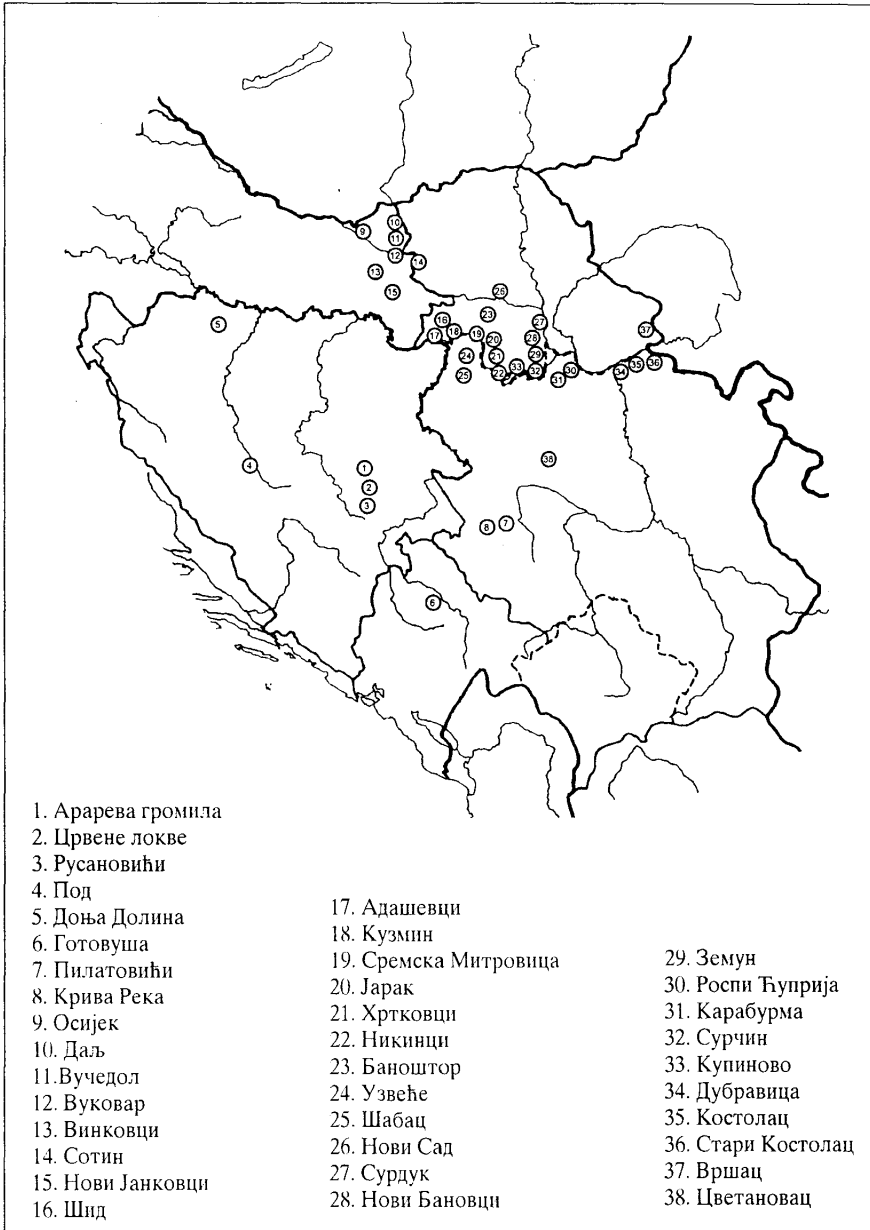
Vinski Z., Vinski-Gasparini K.

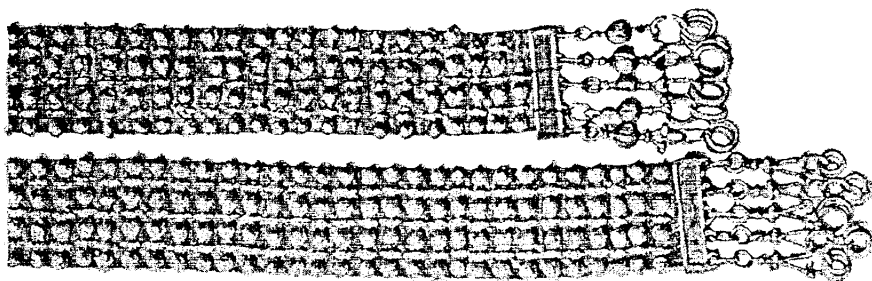
1962 *O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje*. Arheološki radovi i rasprave JAZU II, Zagreb.

1974 *Strani uticaji i ilirskoj materijalnoj kulturi u Jugoslaviji*.

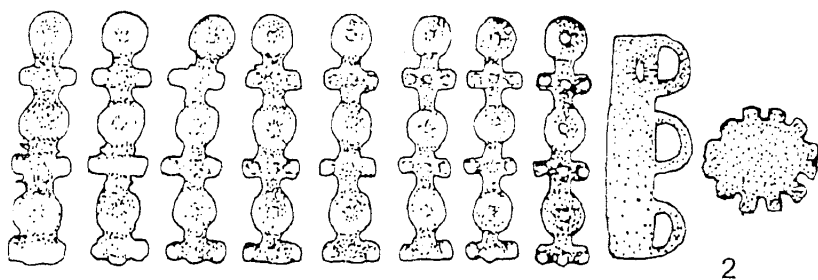
1979 *Nekropola u Pilatovićima kod Požege i neke karakteristike u načinu sahranjivanja pokojnika*. Naučni skup, Beograd, 1979.

1985 *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije*. Diss. Mon. SAdj. XXVI, Beograd.

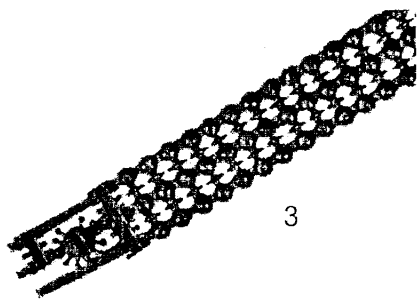

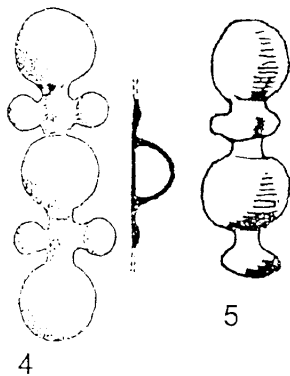
1

2

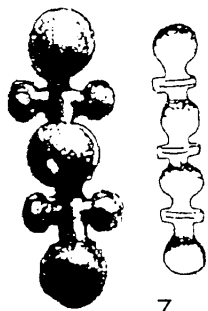

3

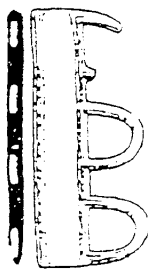
4

5

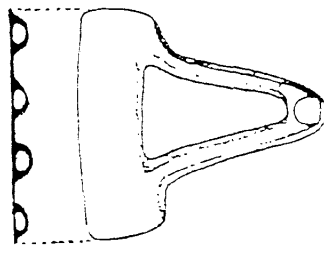

6

7

8

9

